

УДК 328:323.2

Павлюк О. В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТУ КОНТАМІНАЦІЇ ЗА ЗМІШАНОЇ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ

У статті здійснено аналіз основних теоретичних підходів до дослідження явища контамінації за змішаної виборчої системи, проаналізовано визначення поняття «явище контамінації», його походження та застосування в політичній науці. Наведено приклади застосування контамінації в Росії та Японії, проаналізовано вплив цього явища на результати політичних партій та окремих кандидатів у депутати на виборах за змішаною системою.

Ключові слова: ефект контамінації, політична партія, одномандатний виборчий округ, багатомандатний виборчий округ, виборча система.

Павлюк О. В. Теоретические аспекты эффекта контаминации в условиях смешанной избирательной системы

В статье осуществлен анализ основных теоретических подходов к исследованию явления контаминации в условиях смешанной избирательной системы, определено понятие «явление контаминации», его происхождение и применение в политической науке. Приведены примеры применения контаминации в России и Японии, проанализировано влияние этого явления на результаты политических партий и отдельных кандидатов в депутаты на выборах по смешанной системе.

Ключевые слова: эффект контаминации, политическая партия, одномандатный избирательный округ, многомандатный избирательный округ, избирательная система.

Pavlyuk O. V. Theoretical aspects of contamination effect for a mixed electoral systems

The article deals with the analysis of the main theoretical approaches in studying of contamination for a mixed electoral system, the definition of «contamination effect», its origins and applications in political science, examples of the application of contamination in Russia and Japan, the analysis its influence on the results of political parties and candidates in elections for a mixed system.

Key words: contamination effect, political party, single-member district, multi-member district, electoral system.

Однією з основних ознак демократичної політичної системи є проведення чесних, прозорих, справедливих виборів, які забезпечують легітимний процес вільного, рівноправного волевиявлення громадян при формуванні органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Трансформаційні процеси в Україні активно пов'язані з пошуком ефективної виборчої системи. За останні двадцять років апробовано мажоритарну, змішану та пропорційну системи виборів. Фактично кожні електоральні перегони проводяться за новою системою та новими правилами, що вкрай негативно впливає на виборчий процес у цілому.

2010 р. під час виборів депутатів місцевих рад законодавці знову повернулися до змішаної виборчої системи, яка вже застосовувалася під час виборів народних депутатів України 1998 р. Електоральні перегони 2010 р. стали репетицією виборів депутатів Верховної Ради України, запланованих на 2012 р. У зв'язку з тим, що партії влади отримали позитивний результат на місцевих виборах, більшість аналітиків передбачили, що наступна виборча кампанія теж проводитиметься за змішаною виборчою системою. Успішно апробовані технології мали б стати ефективним інструментом для покращення

електоральних показників провладних політичних сил. Саме тому виникає необхідність детальніше дослідити ефективність змішаної виборчої системи, проаналізувати досвід інших держав та технології, які використовуються за даної системи для впливу на результати політичних партій та кандидатів. Важливо також всебічно дослідити ефект контамінації (contamination effect), який спостерігають у країнах зі змішаною системою виборів. Не є винятком і Україна. Проте українськими вченими він практично не досліджувався ні на теоретичному, ні на практичному рівнях.

Серед науковців, які вивчали поняття контамінації, її вплив на виборчий процес та партійну систему, варто назвати таких вчених, як Григорій Голосов, Пол Джонсон, Умеда Мічіо, Міса Нішікава, Карл Дж. Тотчер, Федеріко Феррера, Ерік С. Херрон та ін. Поряд з психологічним ефектом вони досліджували механічний вплив на результати виборів на прикладі електоральних процесів Японії, Росії, Німеччини, Італії, Литви, Угорщини та інших країн, в яких застосовується змішана виборча система на виборах різних рівнів. Найбільше розглядають приклади Японії та Росії. Відсутність теоретичних напрацювань поглиблює актуальність обраної теми. У зв'язку з цим, автор ставить за мету дослідити теоретичні аспекти ефекту контамінації за змішаної виборчої системи та спрогнозувати імовірність його прояву на ґрунті українських виборів.

Термін «контамінація» походить із технічних наук і визначається як наявність сторонньої, чужорідної речовини (матерії) в електронних компонентах, матеріях [4]. При цьому не завжди її наявність має негативні наслідки на процеси загалом. Ступінь шкоди залежить від декількох факторів: характеристика речовини, її кількість, місце виникнення та ступінь загрози для передачі сигналу [5].

У політичній науці термін «контамінація» має за суттю подібне значення. Зокрема, мова йде про механічний вплив певних зовнішніх чинників на перебіг та результати виборчого процесу.

Змішана виборча система стала досить поширеною в країнах колишнього Радянського Союзу та постсоціалістичних країнах Східної Європи. На думку Еріка С. Херрона та М. Нішікави, це пов'язано з тим, що ці держави перебували, а деякі перебувають і досі, на шляху демократичних перетворень і не мають значного досвіду проведення вільних виборів. Політичні актори не володіють інформацією щодо електоральних вподобань і настроїв виборців (психологічний аспект), тому приймають тактичні рішення, не оперуючи даними про електоральний ринок [3]. Незначний досвід проведення демократичних виборів за змішаною виборчою системою також ускладнює проведення порівняльного аналізу виборчих процесів.

Як було зазначено вище, науковці найбільше аналізують досвід проведення виборів за змішаною виборчою системою Японії та Росії. Адже в електоральній історії цих країн є приклади проведення декількох поспіль виборчих кампаній за змішаною системою, що дає змогу порівняти, прослідкувати та проаналізувати основні тенденції, зробити прогнози можливих змін. На основі дослідження цих країн розроблено основні теоретичні підходи до вивчення і обґрунтування явища контамінації. При цьому змішана виборча система розглядається не як механічне об'єднання складових пропорційної та мажоритарної системи, а як окремий тип виборчої системи, що володіє особливими властивостями, і, як наслідок, здійснює свій вплив на результати виборів [3].

Відповідно до психологічного ефекту, на що вказував Моріс Дюверже, критичний компонент моделей стратегічного голосування передбачає, що виборці схильні до підтримки великих партій, які перебувають на перших позиціях в рейтингах, для того, щоб їх голос мав вплив на результати виборів [1]. На цьому і базуються основні закони М. Дюверже. Проте при змішаній виборчій системі окрім психологічного має місце ще й механічний ефект, або явище контамінації.

Ерік С. Херрон та Міса Нішікава виділяють два види змішаної виборчої системи: змішана з компенсацією мандатів (compensatory mixed system) і змішана без компенсації мандатів

(non-compensatory mixed system), більш відома як система паралельного голосування. При застосуванні першого типу пропорційна складова голосів використовується для збалансування загальної пропорційності системи. За паралельної виборчої системи місця, здобуті за пропорційною складовою, розподіляються незалежно від результатів у одномандатних мажоритарних округах. Виборці мають два голоси: один віддають за партійний список в єдиному загальнодержавному окрузі, інший – за окремого кандидата в мажоритарному окрузі. Саме даний вид змішаної виборчої системи використовується в більшості країн світу, в тому числі в Україні.

У свою чергу Люїс Массікотте і Андре Блеїс [2] виокремлюють три підвиди паралельної виборчої системи (non-compensatory mixed system):

- 1) поєднання виборчих формул (the «coexistence» subtype) – використання двох і більше виборчих правил на виборах, але правила розділяють за географічним критерієм;
- 2) підвид «ф'южн» (the «fusion» subtype) – комбінація різних механізмів розподілу місць на рівні округів;
- 3) підвид «суперпозиції» (the «superposition» subtype) – поєднує виборчі правила, загальні для усієї країни (використовується в Азербайджані, Вірменії, Грузії, Казахстані, Мексиці, Росії, Україні, Японії).

Саме особливості застосування останнього підтипу в Росії та Японії аналізують Е. С. Херрон та М. Нішікава. При цьому автори підкреслюють, що думки про вплив цієї виборчої системи на партійну систему значно різняться. Частина науковців схильна до того, що такий підвид змішаної системи, як «суперпозиція», призводить до поміркованої багатопартійності (3–5 партій). Тоді як інші вчені схильні вбачати наслідком її застосування двопартійну систему. Та все ж Е. С. Херрон та М. Нішікава переконані, що пропорційний-компонент сприятиме багатопартійності, а компонент змішаної системи – обмежуватиме створення надмірної кількості партій. Таким чином буде формуватись багатопартійність із невеликою кількістю партій [3].

В основу дослідження ефекту контамінації покладено принцип стратегічного голосування виборців. Він полягає в тому, що виборці, віддаючи свій голос за того чи іншого кандидата чи партію, прагнуть вплинути на результати голосування й опосередковано брати участь у розподілі мандатів. Тому обирають одного з перших двох кандидатів у рейтингу незалежно від того, чи поділяють їхні ідеологічні цінності та погляди, викладені в програмі.

Виходячи з такого припущення, Е. С. Херрон та М. Нішікава передбачають два сценарії голосування виборців:

- 1) деякі виборці голосуватимуть стратегічно за кандидата в мажоритарному окрузі та повністю за виборчий список, а саме: при виборі кандидатів у мажоритарних округах будуть орієнтуватись на одного з двох лідерів; у виборчому списку – на одного з перших трьох лідерів;
- 2) виборці голосують стратегічно за партію та чесно за кандидата в мажоритарному окрузі, орієнтуючись на його місце в рейтингу: якщо кандидат у мажоритарному окрузі третій, то виборець голосуватиме і за третю за рейтингом партію у багатомандатному окрузі; за таких умов продукується багатопартійна виборча система [3].

Окрім стратегії виборців, велике значення має і партійна стратегія. За змішаної системи виборів пропорційна складова сприяє тому, що малі партії можуть претендувати на місця в представницькому органі незалежно від результатів у мажоритарних округах, і навпаки. Таким чином, змішана виборча система більш приваблива для малих партій, оскільки є менш загрозливою.

Партії будуть намагатись висувати кандидатів у якомога більшій кількості округів. Це не тільки дасть можливість збільшити результат у багатомандатному виборчому окрузі, але й провести перевірку своїх кандидатів та сформуванню стратегію на наступні вибори. У зв'язку з цим, Е. С. Херрон та М. Нішікава роблять наступні висновки: за змішаної суперпозиційної системи (mixed-superposition system)

- 1) механічний ефект є менш загрозливим для малих партій, ніж за мажоритарної системи;
- 2) результат політичної партії за пропорційної складової покращується завдяки вдалому розміщенню рейтингових кандидатів у одномандатних мажоритарних округах. Таким чином проявляється ефект контамінації.

При цьому найбільш вдало він проявляється у випадках проведення декількох електоральних кампаній за змішаною системою виборів підряд. За таких умов політичні партії формують свою виборчу стратегію враховуючи результати попередніх виборів. Це дає змогу заощадити ресурси та сконцентрувати увагу на тих округах, де виборча кампанія була найбільш успішною за результатами як для партії, так і для її кандидатів.

Явище контамінації за змішаної виборчої системи перебувало під пильною увагою іншого американського вченого японського походження Умеда Мічію. Він ретельно досліджує вибори до парламенту в Японії, які після реформи 90-х років уже декілька електоральних циклів підряд проводяться за змішаною виборчою системою. Саме завдяки тому, що країна вже має досвід проведення п'яти виборчих кампаній за змішаною системою, стає можливим здійснити порівняльний аналіз та чітко виявити прояви ефекту контамінації.

Умеда Мічію визначає, що ефект контамінації – це підвищення результату партії у багатомандатних виборчих округах завдяки висуванню нею найпопулярніших кандидатів у одномандатних округах за змішаної виборчої системи [4]. Він говорить про контамінацію, передусім, як про можливість невеликих політичних партій здобути місця у парламенті завдяки перемозі окремих кандидатів у округах. Тобто розглядає її як своєрідний спосіб виживання малих партій у боротьбі з двома основними гравцями на політичній арені Японії – Ліберально-демократичною партією та Демократичною партією [4]. При цьому ефект контамінації приносить результат тільки на наступних виборах. Адже партія, яка навіть і зазнала поразки на попередніх електоральних перегонах, зможе проаналізувати свої результати по кожному округу і на наступні вибори висуватиме кандидатів там, де у них були найкращі показники. При цьому значно зменшаться ресурсні затрати партій, адже вони працюватимуть тільки на конкретному електоральному полі. Тобто у японському варіанті явище контамінації має позитивні наслідки для розвитку поміркованої багатопартійної системи.

Умеда Мічію доводить, що через ефект контамінації за змішаної виборчої системи не діють закони М. Дюверже, адже він допомагає малим партіям вижити за мажоритарної складової виборів [4]. Учений також підтверджує, що показники малих партій у мажоритарних округах зростатимуть за рахунок того, що вони висуватимуть кандидатів у якомога більшій кількості округів. Завдяки цьому невеликі партії можуть уникати союзів з великими партіями і отримувати мандати в представницькому органі за рахунок мажоритарних кандидатів [4]. У зв'язку з цим однією з ознак очікуваного ефекту контамінації є наявність в окрузі кандидатів більше, ніж від двох партій. А це суперечить закону М. Дюверже, який передбачає змагання двох партій в мужах мажоритарних округів.

У. Мічію аналізує також, яким чином в Японії за змішаної виборчої системи змінюється індекс ефективної кількості виборчих партій (ЕКВП). Учений знову ж таки спростовує закон М. Дюверже, оскільки, за його спостереженнями, за змішаної виборчої системи в Японії індекс ЕКВП є більшим, ніж 2,00, тоді як Дюверже передбачає, що за таких умов він має бути нижчим, ніж 2,00. У. Мічію наводить дані, що індекс ЕКВП у Японії вже декілька років коливається на рівні 2,83, тоді як у Новій Зеландії, Великобританії, США, Канаді він значно нижчий. Таку тенденцію науковець пояснює знову ж таки впливом контамінації [4]. Адже мажоритарна складова виборів сприяє виживанню малих партій, дає шанс на перемогу в мажоритарних округах та отримання представницьких мандатів.

Для того, щоб емпірично прослідкувати дію ефекту контамінації, Умеда Мічію досліджує участь невеликої Соціал-демократичної партії Японії у двох виборчих кампаніях – 2003 та 2005 рр. Учений порівнює результати цієї політичної сили по кожному округу, хоча кандидатів партія висувала тільки у 20 % округів. Усі виборчі округи в Японії він поділяє на

чотири види: 1) округи, які потрібно зберегти (keep) – в яких партія висувала кандидатів продовж обох виборчих перегонів; 2) округи, в яких треба брати участь (participate) – в яких партія не висувала кандидатів на попередніх виборах (2003 р.), але висувала на наступних виборах 2005 р.; 3) округи, з яких партія вийшла (exit) – де були кандидати у 2003 р., але на нових перегонах партія їх уже не висувала; 4) неперспективні округи, від яких потрібно триматися подалі (keep out) – де партія не висувала кандидатів під час обох досліджуваних виборчих кампаній [4].

При дослідженні порівнюються між собою 3 і 4 види («keep» та «exit»-округи), а також 1 і 2 («participate» із «keep out»). Це пов'язано з тим, що на попередній розподіл голосів за партію мала вплив наявність кандидатів в округах. Зокрема, розподіл голосів за партію в округах, де впродовж двох виборчих кампаній були висунуті кандидати, не мінятиметься. Причиною цього є наявність «контамінаційного» впливу кандидатів (contaminated). До того ж, ці округи порівнюються з тими, на яких кандидатів зняли на наступних виборах (exit). Такі округи вийшли з-під впливу контамінації (non-contaminated). І водночас порівнюються «exit» і «keep out»-округи як такі, що в попередніх виборах не зазнавали впливу контамінації (non-contaminated). Результати аналізу округів за даним принципом наведені в Таблиці 1.

Таблиця 1

**Результати порівняння виборчих округів у Японії
за підсумками виборів 2003 р. та 2005 р. [4]**

Вид округу	Вибори 2003 р.	Вибори 2005 р.
keep	28	26
exit	23	35
participate	20	12
keep out	170	236

Проаналізувавши результати Соціал-демократичної партії Японії по цих округах, Умеда Мічіо прослідкував, що в округах, де партія висувала кандидатів тільки у 2005 р., її результат збільшився на 2,7 %. У виборчих округах, де висували кандидатів у 2003 р. та 2005 р., відсоток голосів за дану політичну силу збільшився на 3,7 %, тобто ефект контамінації таким чином посилюється. У той же час результат Соціал-демократичної партії Японії збільшився тільки на 1,7 % в округах, де партія перестала висувати кандидатів у 2005 р.

Таким чином, порівнявши результати виборів 2003 р. та 2005 р., науковець емпірично підтвердив, що наявність кандидатів у мажоритарних округах покращує загальний результат партії на виборах за змішаної виборчої системи. До того ж, ефект контамінації посилюється, якщо політична сила висуває своїх кандидатів в одних і тих самих округах декілька років підряд. Досвід попередніх виборів допомагає партії проаналізувати свої здобутки та помилки і на основі отриманих даних сформувані чітку та ефективну стратегію на наступні виборчі перегони.

Російський учений Григорій Голосов досліджує, яким чином паралельна виборча система сприяє політичній фрагментації на рівні електорату шляхом створення стимулів для голосування за малі партії. На основі порівняльного аналізу електоральних перегонів 1993 р. та 1995 р. він визначає системні ефекти змішаної виборчої системи в Росії того періоду. До уваги береться як характеристика політичних акторів, так і їх конкуруючі стратегії.

Відповідно до сформованих теоретичних підходів до вивчення змішаної виборчої системи, на виборах 1993 р. очікувалось, що пропорційна складова виборчої системи мала сприяти фрагментації партійної системи. Проте мажоритарна частина не сприяла урівноваженню цієї тенденції. Таку специфіку російської змішаної системи пов'язують із недостатньою розвиненістю політичних партій в країні [6]. Одним із зовнішніх чинників, які сприяли зменшенню фрагментації, стало запровадження п'ятивідсоткового прохідного бар'єру для партій. Таким чином значна кількість партій не отримали представництва в російському парламенті.

Наявність у парламенті, сформованому за результатами змішаних виборів, великих партій та окремих кандидатів від малих політичних сил, переможців в одномандатних округах, сприяло формуванню подальшої фракційної та коаліційної стратегії політичних гравців. Зокрема, Г. Голосов характеризує стратегію партій в парламенті як «дилему в'язня»: кооперація – створення коаліції – сприймається учасниками виборів як не вигідна стратегія, але в підсумку всі вони програли від її відсутності [6]. Тобто фактично гальмувався процес створення коаліцій, що значно ускладнювало роботу законодавчого органу. Окремі кандидати то входили до складу фракцій великих партій, то створювали власні окремі коаліції, які часто виявлялись ситуативними і недовготривалими.

З подібною ситуацією може зіткнутись і українська політична система. Як і в Росії, для України характерною є відсутність розвиненої партійної системи. У зв'язку з цим застосування змішаної виборчої системи та вплив ефекту контамінації швидше може сприяти фрагментації та ускладненню коаліційних та фракційних процесів у парламенті.

Отже, в світовій політичній науці досить активно та глибоко досліджується явище контамінації. Серед науковців до цієї проблематики особливо часто звертаються японські, американські, російські та німецькі вчені, тобто представники тих країн, де наявний досвід проведення виборів за змішаною виборчою системою. Ефект контамінації сприяє підвищенню результату партії у багатомандатних виборчих округах завдяки висуванню нею найпопулярніших кандидатів у одномандатних округах за змішаною виборчою системою. Контамінація надає можливість невеликим політичним партіям здобути місця у парламенті завдяки перемозі окремих кандидатів у округах. Е. С. Херрон та М. Нішікава стверджують, що механічний ефект при змішаній системі є менш загрозливим для малих партій, ніж механічний ефект за мажоритарної системи. Результат політичної партії за пропорційної складової покращується завдяки вдалому розміщенню рейтингових кандидатів в одномандатних мажоритарних округах. У свою чергу, в політичних системах із нерозвиненими політичними партіями (Росії, України) явище контамінації імовірно сприятиме посиленню фрагментації та значно ускладнить розробку і втілення коаліційної стратегії в парламенті.

Список використаних джерел і літератури

1. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже ; пер. с франц., изд. 3-е. – М. : Академический портрет; Королев, Парадигма. – 2005. – 544 с.
2. Massicotte L. Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey / Massicotte Louis and Andre Blais // *Electoral Studies*. – 1999. – Vol. 18. – P. 341–366.
3. Herron E. S. Contamination Effects and Number of Parties in Mixed-superproportion Electoral Systems [Electronic resource] / E. S. Herron, M. Nishikawa // *Electoral Studies*. – Vol. 19. – 2001. – № 4. – Available at : <http://www.iq.harvard.edu/blog/sss/archives/27092006contamination.pdf>
4. Umeda M. Myth of the Contamination Effect? Small parties' survival under the mixed-member majoritarian electoral system in Japan [Electronic resource] / Michio Umeda. – Available at : <http://sitemaker.umich.edu/comparative.speaker.series/files/michiocpwfeb20edited.pdf>
5. Carl J. Tautscher. Contamination Effects on Electronic Products (Electrical and Computer Engineering) [Electronic recourse] / J. Carl. – Available at : http://podelise.ru/tw_files/62/d-61763/7z-docs/1.pdf
6. Голосов Г. Избирательная система и межпартийная конкуренция на думских выборах [Электронный ресурс] / Г. Голосов, Н. Яргомская // *Первый электоральный цикл в России (1993–1996)*. / Общ. ред.: В. Я. Гельман, Г. В. Голосов, Е. Ю. Мелешкина (ред.). – М. : Весь Мир, 2000. – 248 с. – Режим доступа : http://feelosophy.narod.ru/Vb_93_96/contents.htm